

ਮੌਲਾਨਾ ਰੂਮੀ ਦੀਆਂ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਚ ਅਨੁਵਾਦਿਤ ਰਚਨਾਵਾਂ ਦੀ ਪੜ੍ਹਤ

ਮਾਨਵਤਾ ਦੇ ਹਿੱਤ ਵਿਚ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਚਰਿੱਤਰ ਨੂੰ ਘੜਨ ਵਾਲੇ ਅਸੂਲ ਹੀ ਧਰਮ ਕਹਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਧਰਮ ਦੀ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਮੂਲ ਰੂਪ ਵਿਚ ਮਨੁੱਖੀ ਕਲਿਆਣ ਲਈ ਹੀ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਹਰੇਕ ਖਿੱਤੇ ਦੇ ਸਭਿਆਚਾਰ ਵਿਚ ਵੰਨ-ਸੁਵੰਨਤਾ ਕਾਰਨ ਇਨ੍ਹਾਂ ਅਸੂਲਾਂ ਦੀਆਂ ਧਾਰਨਾਵਾਂ ਵਿਚ ਕੁਝ ਅੰਤਰ ਹੋਣ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ, ਇਹ ਇਕੋ ਜਿਹੀ ਮਹਿਕ ਨਾਲ ਭਰੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਇਹਨਾਂ ਅਸੂਲਾਂ ਦੀ ਪੈਰਵੀ ਸਮੂਹਿਕ ਰੂਪ ਵਿਚ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਧਰਮ ਜਦੋਂ ਵੀ ਕਿਸੇ ਕੱਟੜਪੰਥੀ ਸੋਚ ਵਾਲੇ ਸਮੂਹ ਜਾਂ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਹੱਥ ਲੱਗ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਧਰਮ ਦੇ ਅੰਦਰਲੀ ਗਹਿਰਾਈ ਨਿਕਲ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਸਮੇਂ-ਸਮੇਂ ਪੈਦਾ ਹੋਏ ਸੱਚੇ ਸੰਤਾਂ ਨੇ ਅਜਿਹੀ ਸੋਚ ਵਾਲੇ ਲੋਕਾਂ ਤੋਂ ਸੁਚੇਤ ਕਰਨ ਲਈ ਲੋਕਾਈ ਦਾ ਮਾਰਗਦਰਸ਼ਨ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਮੌਲਾਨਾ ਰੂਮੀ ਵੀ ਅਜਿਹੇ ਹੀ ਸੰਤ ਪੁਰਸ਼ ਸਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਨਾਲ ਇਸਲਾਮ ਨੂੰ ਕੱਟੜਪੰਥੀ ਸੋਚ ਤੋਂ ਵੱਖ ਕਰਕੇ ਇਸ ਨੂੰ ਇਕ ਸਹਿਜ ਅਤੇ ਸੂਖਮ ਇਲਾਹੀ ਮਾਰਗ ਬਣਾਉਣ ਵਿਚ ਅਹਿਮ ਯੋਗਦਾਨ ਪਾਇਆ। ਜੋ ਸੂਫੀ ਸੰਤਾਂ ਅਤੇ ਸਾਧਕਾਂ ਦੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਧਾਰਮਿਕ ਕੱਟੜਤਾ ਦੀ ਥਾਂ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਧਾਰਮਿਕ ਸਹਿਨਸ਼ੀਲਤਾ, ਆਪਸੀ ਸਾਂਝ ਅਤੇ ਸ਼ਾਂਤੀ ਦਾ ਸੰਦੇਸ਼ ਦੇਣ ਲਈ ਰੂਹਾਨੀਅਤ ਦਾ ਨਵਾਂ ਰਾਹ ਸਥਾਪਤ ਕਰਦੀਆਂ ਰਹੀਆਂ ਹਨ।

ਅੱਠ ਸੌ ਸਾਲ ਪਹਿਲਾਂ ਹੋਏ ਮੌਲਾਨਾ ਰੂਮੀ ਪੁਰਾਣੇ ਲੱਗਦੇ ਹੀ ਨਹੀਂ। ਵਿਸ਼ਵ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਭਾਈਚਾਰਕ ਸਾਂਝ ਵਧਾਉਣ ਵਾਲੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸੰਦੇਸ਼ਾਂ ਦੀ ਮਹੱਤਤਾ ਅਸੀਂ ਸਾਰੇ ਅੱਜ ਵੀ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰ ਰਹੇ ਹਾਂ। ਉਹ ਅੱਜ ਵੀ ਗੁਮਰਾਹ ਹੋਈ ਲੋਕਾਈ ਨੂੰ ਧਰਮ ਦੇ ਸਹੀ ਮਾਅਨਿਆਂ ਤੋਂ ਜਾਣੂ ਕਰਵਾ ਰਹੇ ਹਨ।

ਮੌਲਾਨਾ ਬੇਸ਼ੱਕ ਈਰਾਨ ਦੀ ਮਿੱਟੀ ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਹੋਏ ਵਿਦਵਾਨ ਸਨ ਪਰ ਉਹ ਆਪਣੀ ਮਾਨਵਵਾਦੀ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਸਦਕਾ ਈਰਾਨ ਦੇ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਪੂਰੇ ਵਿਸ਼ਵ ਦੇ ਹੋ ਚੁੱਕੇ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸ਼ਾਹਕਾਰ ਰਚਨਾ 'ਮਸਨਵੀ' ਦਾ ਤਰਜਮਾ ਦੁਨੀਆਂ ਦੀ ਹਰ ਅਮੀਰ ਜ਼ੁਬਾਨ ਵਿਚ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਫ਼ਾਰਸੀ ਨਾਲੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਵਿਚ ਪੜ੍ਹਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਮਸਨਵੀ ਅਤੇ ਜੀਵਨ ਦੇ ਵੇਰਵਿਆਂ ਨੂੰ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ, ਉਸ ਦੇ ਨਾਲ ਪੰਜਾਬੀ ਜ਼ੁਬਾਨ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਇਸ ਕਦਰ ਅਪਣਾ ਲਿਆ ਹੈ ਕਿ ਜਿਵੇਂ ਉਹ ਇਸੇ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਹੀ ਹੋਣ, ਉਹ ਵੱਖਰੇ ਲੱਗਦੇ ਹੀ ਨਹੀਂ। ਪੰਜਾਬੀ ਜ਼ੁਬਾਨ ਦੇ ਪਾਠਕ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਮਾਰਮਿਕ ਅਧਿਆਤਮਕ ਸੂਝ ਦੇ ਕਾਇਲ ਹੋ ਗਏ ਹਨ। ਮੌਲਾਨਾ ਰੂਮੀ ਬਾਰੇ ਪੰਜਾਬੀ ਜ਼ੁਬਾਨ ਵਿਚ ਹੁਣ ਤੱਕ ਹੋਏ ਅਧਿਐਨ ਦਾ ਮੁੱਲਾਂਕਣ ਕਰਦਿਆਂ ਇਹ ਅਹਿਸਾਸ ਹੋਇਆ ਕਿ ਮੌਲਾਨਾ ਦੀ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ, ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਫੀਆਂ, ਭਗਤਾਂ ਅਤੇ ਗੁਰੂਆਂ ਦੇ ਕਲਾਮ ਵਿਚ ਪਹਿਲਾਂ ਤੋਂ ਹੀ ਰਲੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਇੱਥੇ ਡਾ:

ਡਾ. ਰਜਨੀ ਬਾਲਾ
ਅਸਿਸਟੈਂਟ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ
ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਭਾਗ
ਦਿੱਲੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ
ਦਿੱਲੀ
9971062024
ranjani.samana@
yahoo.in

ਹਰਪਾਲ ਸਿੰਘ ਪੰਨੂ ਦੀ ਗੱਲ ਰੱਖਣਾ ਉੱਚਿਤ ਹੋਵੇਗਾ, ਉਹ ਲਿਖਦੇ ਹਨ ਕਿ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਦਰਜ ਗੁਰੂਆਂ ਅਤੇ ਭਗਤ ਕਵੀਆਂ ਦੀਆਂ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਹੀ ਨਹੀਂ, ਸਗੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਜੀਵਨੀਆਂ ਵੀ ਇਕੋ ਜਿਹੀਆਂ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਕੋਈ ਫਰਕ ਨਹੀਂ, ਉਹੀ ਜ਼ਮੀਨ, ਉਹੀ ਅਸਮਾਨ, ਉਹੀ ਪਾਤਾਲ। ਡਾ. ਪੰਨੂ 'ਹੀਰੋ ਐਂਡ ਹੀਰੋ ਵਰਸਿੱਧ' ਵਿਚੋਂ ਕਾਰਲਾਈਲ ਦਾ ਹਵਾਲਾ ਦਿੰਦੇ ਹੋਏ ਲਿਖਦੇ ਹਨ, “ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਸਭ ਪੈਰੀਬਰ ਇਕੋ ਜਿਹੇ ਮਸਾਲੇ ਦੇ ਬਣੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਜੇ ਕਦੇ ਤੁਹਾਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਫਰਕ ਨਜ਼ਰ ਆਏ, ਅਜਿਹਾ ਇਸ ਕਰਕੇ ਹੋਵੇਗਾ ਕਿ ਉਹ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਸਮਿਆਂ ਵਿਚ ਤੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਹੋਏ ਹਨ।”

ਕਈ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਦਾ ਕਹਿਣਾ ਹੈ ਕਿ ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਮਸਨਵੀ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਲਈ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਪੁਸਤਕਾਂ ਲਿਖੀਆਂ ਗਈਆਂ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਆਧਾਰ 'ਤੇ ਇਹ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਰੂਮੀ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਸ਼ਾਇਦ ਹੀ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਫ਼ਾਰਸੀ ਕਵੀ ਦੇ ਕਲਾਮ ਵੱਲ ਏਨਾ ਧਿਆਨ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੋਵੇ। ਇਤਿਹਾਸ ਗਵਾਹ ਹੈ ਕਿ ਮੁਗਲ ਹਕੂਮਤ ਦੇ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਹੀ ਰੂਮੀ ਦੀ ਮਸਨਵੀ ਨੂੰ ਇਕ ਸ਼ਾਹੀ ਫ਼ਰਮਾਨ ਵਾਂਗ ਮੰਨਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਸ਼ਾਹਜਹਾਂ ਅਤੇ ਉਸਦਾ ਪੁੱਤਰ ਦਾਰਾ ਸ਼ਿਕੋਹ ਵੀ ਰੂਮੀ ਦੇ ਬਹੁਤ ਵੱਡੇ ਪ੍ਰਸ਼ੰਸਕ ਸਨ। ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਅਤੇ ਉਸਦੀ ਧੀ ਜ਼ੇਬ-ਉਨ-ਨਿਸਾ ਵੀ ਰੂਮੀ ਦੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਨਾਲ ਬੇਹੱਦ ਮੁਹੱਬਤ ਕਰਦੇ ਸਨ।

ਪਰਮਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਸ਼ੌਂਕੀ ਨੇ ਆਪਣੀ ਪੁਸਤਕ 'ਮੌਲਾਨਾ ਰੂਮੀ' ਵਿਚ ਦੱਸਿਆ ਹੈ ਕਿ ਪੰਜਾਬ ਅੰਦਰ ਸੇਵਾਪੰਥੀ ਸੰਪਰਦਾ ਦੁਆਰਾ ਕੁਝ ਖ਼ਾਸ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਕਿਤਾਬਾਂ ਦਾ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਅਨੁਵਾਦ ਕਰਵਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ 'ਮਸਨਵੀ-ਏ-ਰੂਮੀ' ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਤੌਰ 'ਤੇ ਸ਼ਾਮਲ ਹੈ। “ਭਾਈ ਮੰਗੂ ਜੀ ਵੱਲੋਂ ਇਸਦੇ ਪਹਿਲੇ ਦਫ਼ਤਰ ਦਾ ਹੀ ਇਕ ਸੁਤੰਤਰ ਜਿਹਾ ਅਨੁਵਾਦ ਸੰਨ 1734 ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਸੰਨ 1754 ਦੇ ਦਰਮਿਆਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ, ਜਿਸਦਾ ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਵੱਲੋਂ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ ਹੋ ਚੁੱਕਿਆ ਹੈ। ਦੇਸ਼ ਵੰਡ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ “ਮਸਨਵੀ” ਦੀਆਂ ਘੱਟੋ-ਘੱਟ ਦੋ ਵਿਆਖਿਆਵਾਂ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਹੋਣ ਦੀ ਸੂਚਨਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਦਾ ਉਲੱਥਾ ਪੀਰ ਇਮਾਮ ਸ਼ਾਹ ਨੇ ਸੰਨ 1911 ਵਿਚ ਕੀਤਾ ਸੀ ਅਤੇ ਦੂਸਰੀ ਦਾ ਉਲੱਥਾ ਮੁਹੰਮਦ ਸ਼ਾਹ ਉਦ ਦੀਨ ਦੁਆਰਾ ਲਾਹੌਰ ਵਿਚ ਸੰਨ 1939 ਵਿਚ ਹੋਇਆ। ਇਹ ਵਿਆਖਿਆਵਾਂ ਸ਼ਾਹਮੁਖੀ ਵਿਚ ਹਨ।”

ਮੌਲਾਨਾ ਰੂਮੀ ਉੱਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਜ਼ਬਾਨ ਦੀ ਗੁਰਮੁਖੀ ਲਿਪੀ ਵਿਚ ਹੋਏ ਅਧਿਐਨ ਵਿੱਚੋਂ ਸਭ ਤੋਂ ਪੁਖਤਾ ਅਤੇ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਕੰਮ ਪ੍ਰੋ. ਗੁਲਵੰਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕੀਤਾ। 'ਮੌਲਾਨਾ ਜਲਾਲ-ਉਦ-ਦੀਨ-ਮੁਹੰਮਦ ਰੂਮੀ' ਕਿਤਾਬ ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਰੂਮੀ ਦੇ ਜੀਵਨ ਅਤੇ ਅਧਿਆਤਮਕ ਸਿੱਖਿਆਵਾਂ ਨੂੰ ਦਾਰਸ਼ਨਿਕ ਰੰਗ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ 1971 ਵਿਚ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਗੁਰਮੁਖੀ ਲਿੱਪੀ ਵਿਚ ਰੂਮੀ ਦਾ ਤੁਆਰੁਫ਼ ਪੰਜਾਬੀ ਪਾਠਕਾਂ ਨਾਲ ਕਰਵਾਇਆ ਹੈ। ਪ੍ਰੋ. ਸਾਹਿਬ ਖ਼ੁਦ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ, ਅਰਬੀ, ਫ਼ਾਰਸੀ, ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ, ਹਿੰਦੀ, ਉਰਦੂ, ਪੰਜਾਬੀ ਅਤੇ ਬੰਗਾਲੀ ਦੇ ਮਹਾਨ ਵਿਦਵਾਨ ਰਹੇ ਹਨ। ਤਰਜਮਾ ਕਰਨ ਦੇ ਮਸਲੇ ਵਿਚ ਇਹ ਗੱਲ ਕਹਿਣ ਵਿਚ ਕੋਈ ਝਿਜਕ ਨਹੀਂ ਕਿ ਅਰਬੀ ਫ਼ਾਰਸੀ ਸਾਹਿਤ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਪਹੁੰਚਾਉਣਾ ਕੋਈ ਸੌਖਾ ਕੰਮ ਨਹੀਂ ਸੀ ਪਰ ਪ੍ਰੋ. ਗੁਲਵੰਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਫ਼ਾਰਸੀ ਜ਼ਬਾਨ ਅਤੇ ਸਾਹਿਤ ਨਾਲ ਡੂੰਘੀ ਲਗਨ ਰਹੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਦਾ ਸਬੂਤ ਇਸ ਗੱਲ ਤੋਂ ਮਿਲਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਪੰਜਾਬੀ ਜ਼ਬਾਨ ਅਤੇ ਗੁਰਮੁਖੀ ਲਿੱਪੀ ਵਿਚ 'ਇਸਲਾਮ ਅਤੇ ਸੂਫ਼ੀਵਾਦ' ਵਰਗੀ ਬਹੁਤ ਹੀ ਖੂਬਸੂਰਤ ਕਿਤਾਬ ਲਿਖੀ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸੁਹਰਾਵਰਦੀ ਸੰਪਰਦਾ ਦੇ ਸੰਸਥਾਪਕ ਸ਼ੇਖ਼ ਸ਼ਹਾਬ-ਉਦ-ਦੀਨ ਸੁਹਰਾਵਰਦੀ ਜੀ ਦੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਰਚਨਾ 'ਅਵਾਰਿਫ਼-ਉਲ-ਮੁਆਰਿਫ਼' ਦੇ ਚੋਣਵੇਂ ਹਿੱਸਿਆਂ ਦਾ ਮੂਲ ਅਰਬੀ ਤੋਂ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਤਰਜਮਾ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਸੂਫ਼ੀ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਦੀ ਸਮਝ ਦੇ ਆਧਾਰ 'ਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਵਧੀਆ ਕੋਈ ਵਿਦਵਾਨ ਨਹੀਂ ਹੈ।

ਸ: ਦਰਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਆਵਾਰਾ ਜੀ ਦਾ ਵੀ ਖੂਬਸੂਰਤ ਕੰਮ ਕੀਤਾ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ 'ਮਸਨਵੀ ਮੌਲਾਨਾ ਰੂਮੀ' ਦਾ ਪੰਜਾਬੀ ਤਰਜਮਾ ਕੀਤਾ ਹੈ ਜੋ ਕਿ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਭਾਗ ਪੰਜਾਬ ਵੱਲੋਂ 1981 ਵਿਚ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਇਸ ਤਰਜਮੇ ਵਿਚ ਦਵੱਈਆ ਛੰਦ ਦੀ ਰਵਾਨੀ ਅਤੇ ਕਾਫ਼ੀਆ ਮਿਲਾਉਣ ਦੀ ਗ਼ਜ਼ਬ ਮਿਸਾਲ ਮੌਜੂਦ ਹੈ। ਮਸਨਵੀ ਵਿਚ ਵਿਭਿੰਨ ਕਿਸਮ ਦੀਆਂ ਮਜ਼ੇਦਾਰ ਕਥਾਵਾਂ ਰਾਹੀਂ ਧਾਰਮਿਕ ਅਤੇ ਰਹੱਸਵਾਦੀ ਨੁਕਤਿਆਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚ ਕੁਰਾਨ ਸ਼ਰੀਫ਼ ਦੀਆਂ ਕਈ ਆਇਤਾਂ ਅਤੇ ਹਦੀਸਾਂ ਦੀ ਸੂਫ਼ੀਆਨਾ ਢੰਗ ਨਾਲ ਵਿਆਖਿਆ ਵੀ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਡਾ: ਪੰਨੂ ਤਰਜਮੇ ਬਾਰੇ ਲਿਖਦੇ ਹਨ:- “ਇਹ ਠੀਕ ਹੈ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸ਼ਾਇਰਾਂ ਦੇ ਖ਼ਿਆਲਾਂ ਦੀਆਂ ਬੰਦਸ਼ਾਂ ਦਾ ਆਨੰਦ ਜੋ ਫ਼ਾਰਸੀ ਵਿਚ ਲਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਉਹ

ਤਰਜਮੇ ਰਾਹੀਂ ਹਾਸਲ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ, ਪਰ ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਹੋਰ ਕੋਈ ਚਾਰਾ ਨਹੀਂ, ਕਿਉਂਕਿ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਅਜੋਕੇ ਹੁਕਮਰਾਨਾਂ ਨੇ ਉਰਦੂ, ਫ਼ਾਰਸੀ ਦੀ ਵਿਦਿਆ ਦਾ ਸਕੂਲਾਂ ਵਿਚੋਂ ਇਕੋ ਸਰਕੂਲਰ ਨਾਲ ਸਫ਼ਾਇਆ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਇਹਨਾਂ ਜ਼ਬਾਨਾਂ ਦੀ ਪੜ੍ਹਾਈ ਬੰਦ ਕਰ ਦੇਣ ਦਾ ਜਦੋਂ ਸਰਕੂਲਰ ਜਾਰੀ ਹੋਇਆ ਤਾਂ ਕਿਸੇ ਪਾਸਿਓਂ ਵੀ ਇਸਦਾ ਵਿਰੋਧ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਰੂਮੀ ਦਾ ਸ਼ਿਅਰ ਹੈ:

ਹੋ ਜਾਏ ਕੋਈ ਦੂਰ
ਆਪਣੀਆਂ ਜੜ੍ਹਾਂ ਤੋਂ,
ਤਾਂ ਆਵਾਜ਼ ਵੀ ਜੇ ਦਏਗਾ
ਦਏਗਾ ਆਪਣੀਆਂ ਜੜ੍ਹਾਂ ਨੂੰ,
ਆਵਾਜ਼ ਦੀ ਗੂੰਜ ਵਾਪਸ ਆਏਗੀ ਹੁੰਗਾਰੇ ਵਾਂਗ
ਤਾਂ ਆਏ ਗੀ ਆਪਣੀਆਂ ਜੜ੍ਹਾਂ ਵੱਲੋਂ ਹੀ³

ਮੌਲਾਨਾ ਰੂਮੀ ਦੇ ਸੰਬੰਧ ਵਿਚ ਅਗਲਾ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਕੰਮ ਡਾ: ਹਰਪਾਲ ਸਿੰਘ ਪੰਨੂ ਦੁਆਰਾ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਵਿਭਿੰਨ ਵਿਸ਼ਵ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਲੇਖਕਾਂ ਦੇ ਜੀਵਨ-ਅੰਸ਼ਾਂ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਖ਼ੂਬਸੂਰਤ ਵਿਚਾਰਾਂ ਨੂੰ ਲੇਖਾਂ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਦਰਜ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਮੌਲਾਨਾ ਰੂਮੀ ਬਾਰੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੁਆਰਾ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਜਾਣਕਾਰੀ ਬਹੁਤ ਦਿਲਚਸਪ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚ ਰੂਮੀ ਨੂੰ ਧਰਤੀ ਉੱਤੇ ਇਕ ਕਰਿਸ਼ਮੇ ਦੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਸਥਾਪਿਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਕੁਝ ਰਚਨਾਵਾਂ ਦਾ ਵੀ ਅਜਿਹੀ ਸ਼ੁੱਧ, ਠੇਠ ਪੰਜਾਬੀ ਜ਼ਬਾਨ ਵਿਚ ਤਰਜਮਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਲਗਦਾ ਹੀ ਨਹੀਂ ਇਹ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਕਵੀ ਬਾਰੇ ਹੈ। ਪੂਰੇ ਜੀਵਨ ਅੰਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਅਧਿਆਤਮਕ ਅਤੇ ਸੂਖਮ ਭਾਵਾਂ ਨਾਲ ਰੰਗਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਇੱਥੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਅਨੁਵਾਦ ਦੀ ਇਕ ਉਦਾਹਰਨ ਦੇਣਾ ਯੋਗ ਹੋਵੇਗਾ:-

ਤੀਰ ਵਾਂਗ ਸਿੱਧਾ ਹੋ ਜਾ।
ਵਲਵਿੰਗ ਰਹੇ ਤਾਂ ਦੂਰ ਤੱਕ ਉੱਡ ਨਹੀਂ ਸਕੇਂਗਾ।
ਮੰਜ਼ਲ 'ਤੇ ਪੁੱਜ ਨਹੀਂ ਸਕੇਂਗਾ।⁴

ਪਰਮਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਸ਼ੌਂਕੀ ਨੇ ਵੀ ਮੁੱਲਵਾਨ ਕੰਮ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣੀ ਕਿਤਾਬ 'ਮੌਲਾਨਾ ਰੂਮੀ' ਵਿਚ ਰੂਮੀ ਨੂੰ ਰੂਹਾਨੀਅਤ ਦਾ ਚਲਦਾ-ਫਿਰਦਾ ਭੰਡਾਰ ਕਿਹਾ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਡਾ. ਮੁਹੰਮਦ ਇਕਬਾਲ ਦੇ ਕਥਨ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕੀਤਾ ਹੈ:- “ਰੂਮੀ ਜਿਹੀ ਸੂਖਮ ਚਿੰਤਨ-ਸ਼ਕਤੀ ਵਾਲਾ ਹੋਰ ਕੋਈ ਵਿਅਕਤੀ ਈਰਾਨ ਨੇ ਪੈਦਾ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ।”⁵ ਸ਼ੌਂਕੀ ਨੇ ਆਪਣੀ ਕਿਤਾਬ ਵਿਚ ਰੂਮੀ ਦੇ ਜੀਵਨ ਸਫ਼ਰ, ਨਜ਼ਮਾਂ, ਅਫ਼ਸਾਨੇ ਅਤੇ ਕੁਝ ਖਿਆਲ ਪੰਜਾਬੀ ਦੀ ਗੁਰਮੁਖੀ ਲਿਪੀ ਵਿਚ ਦਰਜ ਕੀਤੇ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਮੌਲਾਨਾ ਰੂਮੀ ਦੀ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਦਾ ਵਰਣਨ ਕਰਦਿਆਂ ਰੂਮੀ ਦੇ ਸਮਕਾਲੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਫ਼ੀ ਕਵੀ ਸ਼ੇਖ ਫ਼ਰੀਦ ਦੇ ਕਲਾਮ ਰਾਹੀਂ ਉਭਰਨ ਵਾਲੀ ਭਾਰਤੀ ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਤੋਂ ਰੂਮੀ ਨੂੰ ਕਾਫ਼ੀ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਦੱਸਿਆ ਹੈ।

ਰੂਮੀ ਬਾਰੇ ਸੰਖੇਪ ਅਧਿਐਨ ਵੀ ਕੀਤਾ ਮਿਲਦਾ ਹੈ ਜੋ ਡਾ. ਗੁਲਜ਼ਾਰ ਸਿੰਘ ਕੰਗ ਨੇ ਆਪਣੀ ਕਿਤਾਬ 'ਸੂਫ਼ੀਮਤ, ਸਿਲਸਿਲੇ ਅਤੇ ਸਾਧਕ' ਵਿਚ ਦਰਜ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸੂਫ਼ੀ ਫ਼ਲਸਫ਼ੇ ਅਤੇ ਸਾਧਨਾ 'ਤੇ ਕਾਫ਼ੀ ਗਹਿਰਾਈ ਨਾਲ ਕੰਮ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਏਸ਼ੀਆ ਦੇ ਮਹਾਨ ਸੂਫ਼ੀਆਂ ਬਾਰੇ ਚਰਚਾ ਕਰਦਿਆਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮੁੱਖ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਨੂੰ ਉਭਾਰਿਆ ਹੈ। ਡਾ. ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਰੂਮੀ ਦੇ ਦਾਰਸ਼ਨਿਕ ਅਨੁਭਵਾਂ 'ਤੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ, “ਮੌਲਾਨਾ ਰੂਮੀ ਇਕ ਆਲਿਮ ਸੂਫ਼ੀ ਸਨ। ਆਪ ਇਲਮ ਵਿਚ ਪੂਰੇ ਅਤੇ ਅਮਲ ਵਿਚ ਕਾਮਿਲ ਸਨ। ਆਪਦਾ ਜੀਵਨ ਅਧਿਆਤਮਕ ਗਿਆਨ, ਅਨੁਭਵ ਅਤੇ ਕਰਮ ਤਿੰਨਾਂ ਦੀ ਤ੍ਰੈਵੇਣੀ ਸੀ। ਆਪ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਿਚ ਅਜ਼ਮਤ ਦਾ ਜਲਾਲ ਅਤੇ ਇਸ਼ਕ ਹਕੀਕੀ ਦੀ ਮਸਤੀ ਸੀ। ਆਪ ਕਿਹਾ ਕਰਦੇ ਸਨ ਕਿ ਸੱਚਾ ਸੁੱਚਾ ਸੂਫ਼ੀ ਮਜ਼ਹਬ ਬਾਰੇ ਰੁੜ੍ਹਵਾਦੀ ਮੁੱਲਾਂ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਵਿਚ ਵਧੇਰੇ ਉਦਾਰਵਾਦੀ ਅਤੇ ਰਵਾਂਦਾਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।”⁶ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਰ. ਏ. ਨਿਕਲਸਨ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਨਾਲ ਮੌਲਾਨਾ ਰੂਮੀ ਨੂੰ ਅਲਗੋਜ਼ਾਲੀ ਨਾਲੋਂ ਵਧੇਰੇ ਗੰਭੀਰ, ਵਿਸਤ੍ਰਿਤ ਅਤੇ ਦਾਰਸ਼ਨਿਕ ਕਵੀ ਪ੍ਰਵਾਨ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਉਹ ਸਾਨੂੰ ਇਹ ਵੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਦਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਸ਼ਮਸ ਤਬਰੇਜ਼ ਤੋਂ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਨੂੰ ਕਾਇਮ ਰੱਖਣ ਲਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਯਾਦ ਵਿਚ ਮੌਲਵੀਆ ਜਾਂ ਜਲਾਲੀਆ ਸੰਪਰਦਾ ਚਲਾਈ ਗਈ ਸੀ। ਸ਼ਮਸ ਤਬਰੇਜ਼ ਦੇ ਪਹਿਰਾਵੇ, ਟੋਪੀ ਅਤੇ ਲੰਬਾ ਚੋਗਾ ਪਾ ਕੇ ਮਸਤੀ ਵਿਚ ਨੱਚਣ ਵਾਲੇ ਰੂਮੀ ਦੇ ਮੁਰੀਦਾਂ ਨੂੰ 'ਨੱਚਦੇ ਦਰਵੇਸ਼' (whirling Dervish) ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਡਾ. ਕੰਗ ਸਥਾਪਿਤ

ਕਰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਮੌਲਾਨਾ ਹੁਮ ਆਪਣੇ ਦਾਰਸ਼ਨਿਕ ਵਿਚਾਰਾਂ ਕਾਰਨ ਸੂਫੀ ਜਗਤ ਵਿਚ ਧਰੁਵ ਤਾਰੇ ਵਾਂਗ ਅਟੱਲ ਹਨ।

ਕੁਝ ਰਸਾਲਿਆਂ ਵਿਚ ਵੀ ਹੂਮੀ ਬਾਰੇ ਸੀਮਤ ਜਿਹੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਮਿਲਦੀ ਹੈ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਡਾ. ਦੀਵਾਨ ਸਿੰਘ ਦੀ ਕਿਤਾਬ 'ਸੂਫੀਵਾਦ ਤੇ ਹੋਰ ਲੇਖ' ਹੈ ਜੋ 1972 ਵਿਚ ਤੀਜੀ ਵਾਰ ਛਪੀ ਸੀ। ਜਿਸ ਵਿਚ ਸੂਫੀਮਤ ਦਾ ਮੂਲ ਤੇ ਵਿਕਾਸ ਬਾਰੇ ਲੇਖ ਅੰਦਰ ਮੌਲਾਨਾ ਹੂਮੀ ਦਾ ਨਾਂ ਸੂਫੀ ਲੇਖਕਾਂ ਅਤੇ ਫਾਰਸੀ ਕਵੀਆਂ ਦੀ ਸੂਚੀ ਵਿਚ ਦਰਜ ਹੈ ਅਤੇ ਮਸਨਵੀ ਨੂੰ ਸੂਫੀਮਤ ਦਾ ਕੁਰਾਨ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਹੈ।

ਡਾ. ਪ੍ਰੀਤਮ ਸਿੰਘ ਸੈਣੀ ਨੇ 1984 ਈ: ਵਿਚ 'ਫਾਰਸੀ ਸਾਹਿਤ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ' ਨਾਂ ਦੀ ਕਿਤਾਬ ਲਿਖੀ ਜੋ ਪੰਜਾਬ ਸਟੇਟ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਟੈਕਸਟ ਬੁੱਕ ਬੋਰਡ, ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ ਵੱਲੋਂ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਕੀਤੀ ਗਈ। ਇਸ ਕਿਤਾਬ ਵਿਚ ਮੰਗੋਲ ਅਤੇ ਤੈਮੂਰੀ ਦੌਰ ਦੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਸੂਫੀ ਕਵੀਆਂ ਬਾਰੇ ਜਾਣਕਾਰੀ ਦਿੰਦਿਆਂ ਉਹ ਲਿਖਦੇ ਹਨ:- "ਮੌਲਾਨਾ ਹੂਮੀ ਦੀ ਮਸਨਵੀ ਦੇ ਅਣਗਿਣਤ ਸ਼ਿਅਰ ਅਖਾਣਾਂ ਦਾ ਦਰਜਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਚੁਕੇ ਹਨ।" ਉਸਦੀ ਮਸਨਵੀ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਸ਼ਿਅਰ ਬੜਾਸਾਰ-ਗਰਭਿਤ ਹੈ:

ਬਸਨੋ ਅਜ ਨੈ ਚੂੰ ਹਿਕਾਇਤ ਮੇ ਕੁਨਦ।

ਵਜ ਜੁਦਾਈਹਾ ਸ਼ਿਕਾਇਤ ਮੇ ਕੁਨਦ।

(ਸੁਣੋ ਬੰਸਰੀ ਕੀ ਕਥਾ ਸੁਣਾ ਰਹੀ ਹੈ? ਉਹ ਇਸ ਵਿਛੋੜੇ ਦੀ ਸ਼ਿਕਾਇਤ ਕਰ ਰਹੀ ਹੈ ਜਿਹੜਾ ਉਸ ਨੂੰ ਵਾਂਸ-ਵਨ ਤੋਂ ਵਿਛੜਨ ਨਾਲ ਸਹਿਣਾ ਪੈ ਰਿਹਾ ਹੈ।)⁷ ਸਨਾਈ ਅਤੇ ਅੱਤਾਰ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਹੂਮੀ ਨੂੰ ਸੂਫੀ ਚਿੰਤਨ ਦੀ ਗਹਿਰਾਈ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚਣ ਦਾ ਰਾਹ ਇਨ੍ਹਾਂ ਕਵੀਆਂ ਰਾਹੀਂ ਹੀ ਲੱਭ ਗਿਆ ਸੀ। ਹੂਮੀ ਲਿਖਦੇ ਹਨ:

ਅੱਤਾਰ ਰੂਹ ਬੂਦੋ ਸਨਾਈ ਦੋ ਚਸ਼ਮੇ ਊ।

ਮਾ ਅਜ ਪਏ ਸਨਾਈ ਓ ਅੱਤਾਰ ਆਮਦੇਮ।

(ਅੱਤਾਰ ਰੂਹ ਹੈ, ਸਨਾਈ ਉਸ ਦੀਆਂ ਦੋ ਅੱਖਾਂ ਹਨ, ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਜੋ ਬਾਕੀ ਬਚਦਾ ਹੈ, ਸਮਝ ਲਵੋ ਉਹ ਮੈਂ ਹਾਂ।)⁸

ਮੌਲਾਨਾ ਹੂਮੀ ਦੀ ਅਧਿਆਤਮਿਕ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਜੋ ਪੰਜਾਬੀ ਜਗਤ ਵਿਚ ਤਰਜਮੇ ਦੇ ਜ਼ਰੀਏ ਸਮਝੀ ਗਈ ਹੈ ਉਸ ਦੇ ਕੁਝ ਨੁਕਤੇ ਇਥੇ ਦੇਣਾ ਚਾਹਾਂਗੀ:-

ਮੌਲਾਨਾ ਹੂਮੀ ਨੇ ਇਸਲਾਮ ਦੇ ਰਹੱਸਵਾਦ 'ਤੇ ਕੇਂਦਰਿਤ ਹੋ ਕੇ ਇਸਦੇ ਇਲਹਾਮੀ ਹੁਸਨ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਸਾਦਗੀ ਦੇ ਜ਼ਰੀਏ ਅਪਣਾਇਆ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਕਹਿਣਾ ਹੈ ਕਿ ਸੱਚ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਅੰਤਰ ਗਿਆਨ ਦੁਆਰਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਤਰਕ ਬੁੱਧੀ ਦੇ ਮਾਧਿਅਮ ਰਾਹੀਂ ਕੋਈ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ।

ਸੂਫੀ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਦੀਆਂ ਜੜ੍ਹਾਂ ਬੇਸ਼ੱਕ ਕੁਰਾਨ ਅਤੇ ਹਦੀਸ ਤੋਂ ਹੀ ਖੁਰਾਕ ਲੈਂਦੀਆਂ ਰਹੀਆਂ ਹਨ ਪਰ ਹੂਮੀ ਵਰਗੇ ਸੂਫੀਆਂ ਨੇ ਦੁਨੀਆਂ ਦੇ ਹਰ ਉਸ ਮਜ਼ਹਬ ਨਾਲ ਅਧਿਆਤਮਿਕ ਸਾਂਝ ਬਣਾਈ ਹੈ ਜੋ ਰੱਬ ਦੇ ਘਰ ਵੱਲ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਬਾਰੇ ਇਹ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਮਜ਼ਹਬੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਇਸਲਾਮ ਤੋਂ ਵੱਖ ਨਹੀਂ ਹਨ, ਪਰ ਇਲਹਾਮੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਇਸਲਾਮ ਦੀ ਸਮਾਜਿਕ-ਧਾਰਮਿਕ ਕੱਟੜਪੰਥੀ ਸੋਚ ਤੋਂ ਦੂਰ ਰੱਖਿਆ ਹੈ। ਮੌਲਾਨਾ ਹੂਮੀ ਨੇ ਵਹਦਤ-ਉਲ-ਵਜੂਦ ਦੇ ਸੂਫੀ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਨੂੰ ਮਾਨਤਾ ਦਿੱਤੀ ਹੈ। ਇਸਲਾਮ ਵਿਚ ਕਲਮੇ ਦੇ ਦੋ ਅਰਥਾਂ ਦੇ ਆਧਾਰ 'ਤੇ ਬਣੀਆਂ ਦੋ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾਵਾਂ ਵਿਚੋਂ, ਹੂਮੀ ਨੂੰ ਅਦਵੈਤਵਾਦੀ ਸੂਫੀ ਵਜੋਂ ਜਾਣਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, 'ਸ਼ਰਈ ਆਖਦੇ ਹਨ ਕੇਵਲ ਅੱਲਾਹ ਹੈ, ਉਸ ਦਾ ਕੋਈ ਸ਼ਰੀਕ ਨਹੀਂ, ਜਿਹੜਾ ਉਸਦੇ ਕਿਸੇ ਸ਼ਰੀਕ ਨੂੰ ਮੰਨੇ, ਉਹ ਬੁੱਤ ਪੂਜ ਕਾਫ਼ਰ ਹੈ। ਉਹ ਆਪਣੇ ਮਤ ਦੇ ਸਮਰਥਨ ਵਾਸਤੇ ਕੁਰਾਨ ਦੀ ਆਇਤ ਪੜ੍ਹਦੇ ਹਨ-ਨਹੀਂ ਹੈ ਹੋਰ ਕੁਝ ਵੀ ਕਿਤੇ ਸਿਵਾਇ ਇਕ ਅੱਲਾਹ ਦੇ। ਹੂਮੀ ਆਖਦਾ ਹੈ ਫਿਰ ਤਾਂ ਜਿਧਰ ਨਜ਼ਰ ਜਾਵੇ ਉਧਰ ਅੱਲਾਹ ਹੀ ਅੱਲਾਹ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਦੂਜਾ ਉਸਦੇ ਸਿਵਾਇ ਹੋਰ ਕੋਈ ਨਹੀਂ, ਫਿਰ ਹਰੇਕ ਕਣ ਵਿਚ ਉਸੇ ਦਾ ਜਲਵਾ ਹੈ।⁹

ਆਰਿਫ਼ੇ ਕਾਮਿਲ ਹੂਮੀ ਧਰਮਾਂ ਅਤੇ ਮਜ਼ਹਬਾਂ ਦੇ ਸੰਬੰਧ ਵਿਚ ਰਵਾਦਾਰੀ ਦਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਸੁਲਹ-ਕੁਲ ਦਾ ਫ਼ਲਸਫ਼ਾ ਇਸਲਾਮ ਨੂੰ ਦੂਜੇ ਧਰਮਾਂ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਵਧੇਰੇ ਆਕਰਸ਼ਕ ਬਣਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਹੂਮੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਸਾਰੇ ਚੇਲਿਆਂ ਨੂੰ ਸਾਰੇ ਧਰਮਾਂ ਪ੍ਰਤੀ ਸਾਂਝੀ ਪਹੁੰਚ ਅਪਣਾਉਣ ਦੀ ਹਦਾਇਤ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਵਿਚਾਰ ਹੈ ਕਿ 'ਮੋਮਿਨ, ਯਹੂਦੀ ਅਤੇ ਈਸਾਈ ਵਿਚ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ ਦਾ ਫ਼ਰਕ ਹੈ। ਸਾਰੇ ਇਕੋ ਚੀਜ਼ ਨੂੰ ਵੇਖਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਪਰੰਤੂ ਸਥਾਨ ਅਤੇ ਸਥਿਤੀ ਭਿੰਨ ਹੋਣ ਦੇ ਕਾਰਣ ਉਹ ਚੀਜ਼ ਹਰੇਕ ਨੂੰ ਵੱਖਰੀ ਅਤੇ ਨਿਆਰੀ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।¹⁰

ਰੂਮੀ ਨੇ ਲਾਲਚ ਅਤੇ ਮੋਹ ਮਾਇਆ ਦੇ ਤਿਆਗ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਜੀਵਨ ਦਾ ਪੱਕਾ ਅਸੂਲ ਬਣਾਇਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। 'ਇਕ ਵਾਰੀ ਕਿਸੇ ਨੇ ਆਖਿਆ ਕਿ ਸ਼ੈਖ-ਸਦਰ ਉਦ-ਦੀਨ ਨੂੰ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਦੀ ਰਕਮ ਵਜ਼ੀਫੇ ਵੱਜੋਂ ਮਿਲਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਆਪ ਨੂੰ ਕੁਲ ਪੰਦਰਾਂ ਦੀਨਾਰ ਮਾਸਿਕ ਮਿਲਦੇ ਹਨ। ਮੌਲਾਨਾ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਸ਼ੈਖ ਦਾ ਖਰਚ ਵੀ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਹੈ। ਹੱਕੀ ਗੱਲ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਪੰਦਰਾਂ ਦੀਨਾਰ ਵੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮਿਲਣੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ।'¹¹

ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਮੌਲਾਨਾ ਨੂੰ ਪੁੱਛਿਆ ਕਿ 'ਆਤਮ ਮੰਡਲ ਪਰਮਧਾਮ, ਭੌਤਿਕ ਸੰਸਾਰ ਅਤੇ ਸਰੀਰਕ ਸੰਸਾਰ ਤੋਂ ਪਰੇ ਤੇ ਉੱਚਾ ਹੈ। ਆਤਮ ਮੰਡਲ ਹੈ ਕਿੱਥੋਂ? ਮੌਲਾਨਾ ਫਰਮਾਉਂਦੇ ਹਨ - "ਇਹ ਸਵਾਲ ਹੀ ਭੂਤਵਾਦੀ ਬੁੱਧੀ ਉਠਾਉਂਦੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਦੇ ਨਿਕਟ ਹਰ ਵਜੂਦ ਲਈ ਸਥਾਨਗਤ ਵਾਤਾਵਰਣ ਆਵੱਸ਼ਕ ਹੈ। ਸਾਰਭੂਤ ਮੰਡਲ ਜੋ ਸਥਾਨ ਨਿਰਪੇਖਕ ਹੈ, ਆਸਾਨੀ ਨਾਲ ਇਨਸਾਨ ਦੀ ਸਮਝ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਆ ਸਕਦਾ। ਇਨਸਾਨ ਜ਼ਰਾ ਇਸ 'ਤੇ ਸੋਚੇ ਕਿ ਉਸ ਦੇ ਮਨ ਵਿਚ ਸਥਾਨਕਤਾ ਕਿੱਥੋਂ ਹੈ? ਵਿਚਾਰਾਂ, ਭਾਵਾਂ, ਭਾਵਨਾਵਾਂ ਅਤੇ ਫੁਰਨਿਆਂ ਵਿਚ ਸੱਜਾ ਖੱਬਾ ਨੀਵਾਂ ਉੱਚਾ ਕਿੱਥੋਂ ਹੈ? ਜੇ ਕੋਈ ਇਹ ਕਹੇ ਕਿ ਫਲਾਣੇ ਆਦਮੀ ਨਾਲ ਮੇਰੀ ਮੁਹੱਬਤ ਬੜੀ ਡੂੰਘੀ ਹੈ ਤਾਂ ਇਹ ਡੂੰਘਾਈ ਸਥਾਨਗਤ ਨਹੀਂ। ਮਨ ਜਦੋਂ ਅਰਸ਼ੀ ਉਡਾਰੀਆਂ ਮਾਰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਕਿਸ ਮਾਧਿਅਮ ਦਾ ਸਹਾਰਾ ਲੈਂਦਾ ਹੈ? ਮਾਨਵਤਾ ਜੋ ਪਰਮੇਸ਼ਵਰ ਦੇ ਪਰਮ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਦੀ ਕਿਰਨ ਹੈ, ਸਥਾਨਕਤਾ ਤੋਂ ਬਰੀ ਹੈ। ਉਚੇਰੇ ਮੰਡਲ ਵੱਲ ਸੰਚਰਣ ਸਰੀਰਕ ਸਫ਼ਰ ਨਹੀਂ।'¹²

ਸੂਫੀਮਤ ਮਾਨਵੀ ਚਿੰਤਨ ਦੀ ਕਿਸੇ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਦਾ ਨਤੀਜਾ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਸਗੋਂ ਸਮੂਹਿਕ ਉੱਚ ਮੁਕਾਮ 'ਤੇ ਪਹੁੰਚੀ ਆਤਮਾ ਦੀ ਸਹਿਜ ਸੁਭਾਵਿਕ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸੇ ਲਈ ਇਸ ਨੇ ਦੁਨੀਆਂ ਦੇ ਹਰ ਧਰਮ ਦੀ ਅਧਿਆਤਮਕਤਾ ਨਾਲ ਸਾਂਝ ਪਾਈ ਹੋਈ ਹੈ। ਮੌਲਾਨਾ ਰੱਬ ਦੇ ਨੂਰ ਨੂੰ ਸੱਤ ਪਰਦਿਆਂ ਵਿਚ ਦੱਸਦੇ ਹਨ, 'ਪ੍ਰਥਮ ਪਰਦੇ ਤੇ ਨਿਕਟਤਾ ਦੇ ਕਾਰਨ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਆਵਰਣ-ਵਿਨਾਸ਼ਕ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਉਪਰੰਤ ਹਰ ਪਰਦੇ ਵਿਚ ਰੋਸ਼ਨੀ ਘਟਦੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਹਰ ਉਪਰਲੇ ਦਰਜੇ ਦੀ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਗ੍ਰਹਿਣ ਦੀ ਸਮਰੱਥਾ ਹੇਠਲੇ ਦਰਜੇ ਨਾਲੋਂ ਅਧਿਕ ਹੈ।'¹³

ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ, ਆਤਮ ਸੰਜਮ ਅਤੇ ਭਾਵੁਕ ਸੰਤੁਲਨ ਦੁਆਰਾ, ਮਨੁੱਖ ਆਪਣੀ ਸਰੀਰਕਤਾ ਤੋਂ ਉੱਪਰ ਉੱਠ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਸੰਜਮ, ਸੰਤੁਲਨ ਜਿਸ ਵਿਚ ਜਿੰਨਾ ਜਿਆਦਾ ਹੋਵੇ, ਉਸ ਦੀ ਸ਼ਖ਼ਸੀਅਤ ਦਾ ਦਰਜਾ ਵੀ ਓਨਾ ਹੀ ਉੱਚਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਅਜਿਹੇ ਮਨੁੱਖ ਵਿਰਲੇ ਹੀ ਹੁੰਦੇ ਹਨ।

ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਵਿਚ ਮਨੁੱਖੀ ਵਿਹਾਰ ਨੂੰ ਪਰਖਣ ਦੀ ਮਹੀਨ ਸਮਝ ਦੇ ਦੀਦਾਰ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਦੂਸਰਿਆਂ ਦੀ ਬੁਰਾਈ ਕਰਨ ਤੋਂ ਬਚਣ ਲਈ ਡਾ. ਗੁਲਵੰਤ ਸਿੰਘ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਹਵਾਲਾ ਦਿੰਦੇ ਹੋਏ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ "ਜਦੋਂ ਕੋਈ ਆਦਮੀ ਦੂਜਿਆਂ ਦੇ ਨੁਕਸ ਨੂੰ ਦਰਸਾਉਣ ਵਿਚ ਖ਼ਾਸ ਦਿਲਚਸਪੀ ਲੈਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਉਹ ਨੁਕਸ ਦੂਜਿਆਂ ਵਿਚ ਥਾਂ-ਥਾਂ ਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਨਜ਼ਰੀਂ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਸਮਝ ਲੈਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਗੁਨਾਹ ਵੱਲ ਰੁਚੀ ਉਸ ਦੀ ਨਿਮਨ-ਚੇਤਨਾ ਵਿਚ ਲੁਕੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਦੂਜਿਆਂ ਵਿਚ ਉਹ ਨੁਕਸ ਦੇਖ ਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਅਸਲੀਅਤ ਸ਼ੀਸ਼ੇ ਵਿਚ ਦਿਖਾਈ ਦਿੰਦੀ ਹੈ।"¹⁴ ਇਸ ਦੇ ਲਈ ਮੌਲਾਨਾ, ਸ਼ੇਰ ਦੁਆਰਾ ਖੂਹ ਵਿਚ ਦੇਖ ਕੇ ਉਸ ਉੱਤੇ ਹਮਲਾ ਕਰਨ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ਸੁਣਾਉਂਦੇ ਹੋਏ ਸਮਝਾਉਂਦੇ ਹਨ ਕਿ ਜੇਕਰ ਅਸੀਂ ਦੂਜਿਆਂ ਦੀਆਂ ਕਮੀਆਂ ਵੇਖਦੇ ਹਾਂ ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਉਸ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਦੇ ਨੁਕਸ ਸਮਝ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਉੱਤੇ ਵਿਅੰਗ ਕਰਦੇ ਹਾਂ, ਜਦੋਂ ਕਿ ਉਹ ਸਾਡੇ ਨੁਕਸਾਂ ਦਾ ਹੀ ਅਕਸ ਹੁੰਦੇ ਹਨ।

ਇਸ਼ਕ ਸੂਫੀ ਅਧਿਆਤਮ ਦਾ ਆਧਾਰ ਹੈ, ਜਿਸ ਕਾਰਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲਈ ਸਾਰੀ ਕਾਇਨਾਤ ਦਾ ਦ੍ਰਿਸ਼ ਹੀ ਬਦਲ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਕ ਸੂਫੀ ਸਾਧਕ ਲਈ ਇਸ ਦਾ ਜੋ ਮਹੱਤਵ ਹੈ ਉਸ ਬਾਰੇ ਬੜੇ ਖੂਬਸੂਰਤ ਵਿਚਾਰਾਂ ਨਾਲ ਸਮਝਾਉਂਦੇ ਹੋਏ ਇਸ਼ਕ ਨੂੰ ਬਾਕੀ ਸਾਰੇ ਮਜ਼ਹਬਾਂ ਤੋਂ ਵੱਖਰਾ ਮਜ਼ਹਬ ਕਿਹਾ ਹੈ। ਜਿਸ ਸੰਬੰਧੀ ਸੰਖੇਪ ਵਿਚ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜਿੱਥੇ ਡਰ ਹੈ ਉੱਥੇ ਇਸ਼ਕ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ ਅਤੇ ਜਿੱਥੇ ਇਸ਼ਕ ਹੈ ਉੱਥੇ ਡਰ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਅਕਲ ਅਤੇ ਇਸ਼ਕ ਦੇ ਰਿਸ਼ਤੇ ਬਾਰੇ ਵੀ ਵਿਚਾਰ ਦਿੱਤੇ ਹਨ। ਰੂਮੀ ਨੇ ਕਿਹਾ ਹੈ ਕਿ "ਇਸ਼ਕ ਅਤੇ ਅਕਲ ਇਕੋ ਹਕੀਕਤ ਦੇ ਦੋ ਪਹਿਲੂ ਹਨ। ਇਹਨਾਂ ਦਾ ਪਰਸਪਰ ਸੰਬੰਧ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦਾ ਹੈ ਕਿ ਮੁਹੱਬਤ ਨਾਲ ਹੀ ਵਿਸ਼ੁੱਧ ਬੁੱਧੀ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਅਕਲ ਜਦ ਕਾਮਨਾ ਦੀ ਗੁਲਾਮ ਅਤੇ ਵਾਸ਼ਨਾ ਦੇ ਅਧੀਨ ਨ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਉਹ ਇਸ਼ਕ ਵੱਲ ਰਹਬਰੀ ਕਰਦੀ ਹੈ।"¹⁵

ਇਕ ਹੋਰ ਬਹੁਤ ਹੀ ਦਿਲ ਨੂੰ ਛੂਹ ਲੈਣ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਦੀ ਚਰਚਾ ਹੋਈ ਹੈ। ਮੌਲਾਨਾ ਦਾ ਵਿਚਾਰ ਹੈ, "ਜਿਸ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਅਸੀਂ ਜੀਵਨ ਬਤੀਤ ਕਰ ਰਹੇ ਹਾਂ, ਇਸ ਵਿਚ ਹਰ ਹਸਤੀ "ਭਕਸ਼ਕ ਵੀ ਹੈ ਅਤੇ

“ਭਖਯ” ਵੀ, ਖਾਣ-ਵਾਲੀ ਵੀ ਹੈ ਅਤੇ ਖੁਦ ਵੀ ਖਾਧੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਹਰ ਜੀਵ ਭੋਜਨ ਲੋੜਦਾ ਹੈ। ਮੂੰਹ ਅਤੇ ਭੋਜਨ ਦਾ ਸੁਭਾਅ ਅਤੇ ਗੁਣ ਅਲਗ ਅਲਗ ਹੈ। ਪਰ ਇਹ ਦੋਨੋਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਕਣ ਕਣ ਵਿਚ ਮੌਜੂਦ ਹਨ.... 'ਜਾਨ' ਦਾ ਵੀ ਗਲਾ ਹੈ; ਮਨ ਦਾ ਵੀ ਮੂੰਹ ਹੈ; ਬੁੱਧੀ ਦਾ ਵੀ ਮੂੰਹ ਹੈ। ਇਹ ਧਿਆਨ ਰੱਖਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਵੱਖੋ ਵੱਖਰਿਆਂ ਮੂੰਹਾਂ ਨੂੰ ਉਚਿਤ ਭੋਜਨ ਮਿਲਦਾ ਰਹੇ। ਅਨੁਚਿਤ ਭੋਜਨ ਨਾਲ ਜਿਵੇਂ ਸਰੀਰ ਖਰਾਬ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਉਸੇ ਪ੍ਰਕਾਰ ਮਨ ਬੁੱਧੀ ਅਤੇ ਆਤਮਾ ਵੀ ਅਨੁਚਿਤ ਖੁਰਾਕ ਦੇ ਕਾਰਣ ਬਦਹਜ਼ਮੀ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੋ ਕੇ ਸਿਹਤ ਗਵਾ ਲੈਂਦੇ ਹਨ। ਉਮਰ ਦੀ ਇਕ ਮੰਜ਼ਲ ਤੋਂ ਦੂਸਰੀ ਮੰਜ਼ਲ ਵਿਚ ਗੁਜ਼ਰਦੇ ਹੋਏ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਨਸਾਨ ਨੂੰ ਖੁਰਾਕ ਤਬਦੀਲ ਕਰਨ ਦੀ ਲੋੜ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਇਹੀ ਹਾਲ ਉਸ ਦੇ ਬੌਧਿਕ ਆਂਤਰਿਕ ਅਤੇ ਆਤਮਿਕ ਜੀਵਨ ਦਾ ਹੈ। ਬੌਧਿਕ ਪ੍ਰਗਤੀ ਅਤੇ ਆਤਮਿਕ ਉੱਨਤੀ ਦੇ ਹਰ ਦਰਜੇ ਵਿਚ ਆਹਾਰ ਬਦਲ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।¹⁶

ਮੁਰਸ਼ਦ ਅਤੇ ਮੁਰੀਦ ਬਾਰੇ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ 'ਮੁਰਸ਼ਦ ਦੀ ਸੁਹਬਤ ਵਿਚ ਜਾਂ ਕਿਸੇ ਸੰਤ ਮਹਾਂਪੁਰਖ ਦੀ ਸੰਗਤ ਵਿਚ ਬੈਠਣ ਨਾਲ ਨਤੀਜਤਨ ਮੁਰੀਦ ਦੇ ਸੁਭਾਅ ਅਤੇ ਆਚਾਰ ਵਿਚ ਸੁਧਾਰ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਰੂਹਾਨੀ ਮੁਰਸ਼ਦ ਦੀ ਸੁਹਬਤ ਦੀ ਬਰਕਤ ਰੂਹਾਨੀ ਸੁੰਦਰਤਾ ਪੈਦਾ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਰੂਮੀ ਦਾ ਕਥਨ ਹੈ:-

ਯਕ ਜ਼ਮਾਨੇ ਸੁਹਬਤੇ ਬਾ ਔਲੀਆ

ਬਿਹਤਰ ਅਜ ਸਦ ਸਾਲਾ ਤਾਇਤ ਬੇਰਿਆ

(ਮਹਾਂਪੁਰਸ਼ਾਂ ਦੀ ਇਕ ਅੱਧ ਘੜੀ ਦੀ ਸੰਗਤ ਸੈਂਕੜਿਆਂ ਸਾਲਾਂ ਦੀ ਭਗਤੀ ਤੋਂ ਚੰਗੇਰੀ ਹੈ।)¹⁷

ਡਾ: ਹਰਪਾਲ ਸਿੰਘ ਪੰਨੂ ਦੁਆਰਾ ਰੂਮੀ ਦੀਆਂ ਕੁਝ ਚੋਣਵੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਦੇ ਪੰਜਾਬੀ ਤਰਜਮੇ ਜੋ ਕਿ ਕਮਾਲ ਦੇ ਹਨ, ਵਿਚੋਂ ਕੁਝ ਨੂੰ ਇੱਥੇ ਰੱਖਿਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ,

-ਹੁਨਰ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਉੱਡਣਾ ਚਾਹੁੰਨੈ ਤਾਂ ਪਹਿਲਾਂ ਨਜ਼ਰ ਮਾਰ ਕਿ ਕੀ ਤੇਰੇ ਜਿਸਮ ਉਪਰ ਖੰਭ ਹੈਨ ਵੀ?

-ਜੇ ਅਗਿਆਨਤਾ ਸਦਕਾ ਤੂੰ ਅੰਨ੍ਹਾ ਨਾ ਹੋਇਆ ਹੁੰਦਾ ਤਾਂ ਸੂਰਜ ਸਾਹਮਣੇ ਬਰਫ ਵਾਂਗ ਦੇਰ ਤੱਕ ਜੰਮਿਆ ਕਿਵੇਂ ਰਹਿ ਸਕਦਾ ਸੈਂ?

-ਜੇ ਸੰਸਾਰ ਬੇਅਕਲਾਂ, ਬੇਸ਼ਰਮਾਂ ਨਾਲ ਭਰਿਆ ਹੋਇਆ ਨਾ ਹੁੰਦਾ ਤਾਂ ਪੈਰੰਬਰਾਂ ਨੂੰ ਕਰਾਮਾਤਾਂ ਦਿਖਾਣ ਦੀ ਕੀ ਲੋੜ ਸੀ ?

-ਨਕਲ ਕਰਕੇ ਤੂੰ ਬੁਲਬੁਲ ਵਰਗੀ ਆਵਾਜ਼ ਕੱਢ ਸਕਦਾ ਹੈਂ, ਪਰ ਬੁਲਬੁਲ ਫੁੱਲਾਂ ਨਾਲ ਕਿਹੜੀਆਂ ਕਿਹੜੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਕਰਦੀ ਹੈ, ਤੈਨੂੰ ਕੀ ਪਤਾ?¹⁸

ਅੰਤ ਵਿਚ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰੇ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਦਾ ਪੰਨਵਾਦ ਕਰਦੀ ਹਾਂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਰੂਮੀ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ, ਉਪਦੇਸ਼ਾਂ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੁਆਰਾ ਲਿਖੇ ਖ਼ਤਾਂ ਨੂੰ ਇਕੱਠਾ ਕੀਤਾ ਤੇ ਸਾਨੂੰ ਫਾਰਸੀ ਸਾਹਿਤ ਨਾਲ ਜੋੜਨ ਲਈ ਦਿਨ ਰਾਤ ਮਿਹਨਤ ਕਰਕੇ ਇਕ ਪੁਲ ਦਾ ਕੰਮ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਇੰਨੇ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਦੀ ਮਿਹਨਤ ਸਦਕਾ ਅੱਜ ਅਸੀਂ ਰੂਮੀ ਨਾਲ ਗੱਲਾਂ ਕਰ ਰਹੇ ਹਾਂ। ਮੌਲਾਨਾ ਰੂਮੀ ਨੇ ਮਸਨਵੀ ਦੇ ਛੇ ਦਫ਼ਤਰਾਂ ਦੀ ਰਚਨਾ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਜੋ ਕਿਹਾ ਉਹ ਮੈਂ ਇੱਥੇ ਦਰਜ ਕਰਨਾ ਚਾਹਾਂਗੀ:

ਖਾਕੀਏ ਈ ਗੁਫ਼ਿਤਾ ਆਯਦ ਬੇਜ਼ਬਾਨ।

ਦਰ ਦਿਲਿ ਹਰ ਕਸ ਕਿ ਦਾਰਦ ਨੂਰੀ ਜਾਨ।

(ਗ੍ਰੰਥ ਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹਿੱਸਾ ਹਰ ਸ਼ਖ਼ਸ ਦੇ ਦਿਲ ਵਿਚ ਆਪਣੇ ਆਪ ਬਿਨ ਬੋਲਿਆਂ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਵਾਨ ਹੋ ਜਾਵੇਗਾ ਜਿਸ ਦੀ ਆਤਮਾ ਪੁਰਨੂਰ ਹੋ ਗਈ ਹੋਵੇਗੀ।)¹⁹

ਹਵਾਲੇ

1. ਡਾ. ਹਰਪਾਲ ਸਿੰਘ ਪੰਨੂ, ਆਰਟ ਤੋਂ ਬੇਦਗੀ ਤੱਕ, ਸਿੰਘ ਬ੍ਰਦਰਜ਼, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ 2011 (ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ), ਪੰਨਾ 7.
2. ਪਰਮਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਸ਼ੌਕੀ(ਅਨੁਵਾਦ ਅਤੇ ਸੰਪਾਦਨ), ਮੌਲਾਨਾ ਰੂਮੀ, ਐਟਮ ਆਰਟ (ਇੰਡੀਆ), 2018 (ਤੀਜੀ ਵਾਰ), ਪੰਨਾ-29.
3. ਡਾ. ਹਰਪਾਲ ਸਿੰਘ ਪੰਨੂ, ਉਗੀ, ਪੰਨਾ-197,
4. ਉਗੀ, ਪੰਨਾ-205.

5. ਪਰਮਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਸ਼ੌਕੀ, ਉਗੀ, ਪੰਨਾ-23.
6. ਡਾ. ਗੁਲਜ਼ਾਰ ਸਿੰਘ ਕੰਗ, ਸੂਫੀਮਤ ਸਿਲਸਿਲੇ ਅਤੇ ਸਾਧਕ, ਲਾਹੌਰ ਬੁੱਕ ਸ਼ਾਪ, ਲੁਧਿਆਣਾ, 2012 (ਦੂਜੀ ਵਾਰ), ਪੰਨਾ-145.
7. ਡਾ. ਪ੍ਰੀਤਮ ਸਿੰਘ ਸੈਨੀ, ਫਾਰਸੀ ਸਾਹਿਤ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ, ਪੰਜਾਬ ਸਟੇਟ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਟੈਕਸਟ ਬੁੱਕ ਬੋਰਡ, ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ, 1984, ਪੰਨਾ-45.
8. ਡਾ. ਹਰਪਾਲ ਸਿੰਘ ਪੰਨੂ, ਉਗੀ, ਪੰਨਾ-199
9. ਡਾ. ਹਰਪਾਲ ਸਿੰਘ ਪੰਨੂ, ਉਗੀ, ਪੰਨਾ-208
10. ਡਾ. ਗੁਲਵੰਤ ਸਿੰਘ, ਜਲਾਲ-ਉਦ-ਦੀਨ ਮੁਹੰਮਦ ਰੂਮੀ, ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਧਰਮ ਅਧਿਐਨ ਵਿਭਾਗ, ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਪਟਿਆਲਾ, 1971, ਪੰਨਾ-23.
11. ਡਾ. ਗੁਲਵੰਤ ਸਿੰਘ, ਉਗੀ, ਪੰਨਾ-26.
12. ਉਗੀ, ਪੰਨਾ-30.
13. ਉਗੀ, ਪੰਨਾ-31.
14. ਉਗੀ, ਪੰਨਾ-35.
15. ਉਗੀ, ਪੰਨਾ-39.
16. ਉਗੀ, ਪੰਨਾ-42.
17. ਉਗੀ, ਪੰਨਾ-42.
18. ਉਗੀ, ਪੰਨੇ-210, 211, 212.
19. ਉਗੀ, ਪੰਨਾ-208.

